

АДМІНІСТРАТИВНІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАСИЛЬСТВОМ У СІМ'І

Н. Б. Шамрук

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Академії Державної пенітенціарної служби України, майор внутрішньої служби

Реалізація особистих прав людини, гарантування права на життя і здоров'я, на вільний особистий розвиток є одними із головних завдань правової соціальної держави, якою проголошена Україна. Забезпечення цих прав безпосередньо пов'язане із протидією насильницьким вчинкам і, зокрема, насильству у сім'ї.

Соціальні та економічні умови сьогодення не можуть позитивно вплинути на криміногенну ситуацію в суспільстві. Як зазначає Міністерство внутрішніх справ України, сьогодні значно зросла кількість загальнокримінальної злочинності, що в свою чергу потягло за собою вчинення злочинів і на ґрунті насильства у сім'ї. Як показує прак-

тика, вчиненню злочинам цього виду передують, в більшості випадків, вчинення правопорушень, за які передбачена адміністративна відповідальність. Саме тому дослідження проблематики особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення та злочини, є актуальною та необхідною, оскільки проведення індивідуальних запобіжних заходів неможливе без детального та глибокого аналізу характерних ознак осіб, які вчиняють насильство у сім'ї.

Наукові доробки в сфері дослідження та запобігання насильству у сім'ї належать вченим-адміністративістам, представникам інших галузей права та соціальних наук: Н. В. Аніщуку, О. М. Бандурці, О. І. Белову, О. В. Бойку, Ю. П. Би-

тяку, А. О. Галаю, І. П. Голосніченку, С. К. Гречанюку, Б. М. Головкіну, О. С. Доценку, Ф. К. Думці, Д. Г. Заброді, О. В. Ковальовій, О. Д. Коломойцю та ін. Проте ґрунтовно, на монографічному рівні ця проблематика досліджувалась ще Л. В. Крижною у 2000 р., всі інші стосувались здебільшого питань характеристики особи, яка є потерпілою від насильства у сім'ї.

Метою цієї статті є спроба визначення особливостей структури особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї. Новизна дослідження полягає в тому, що на підставі аналізу сучасних кримінологічних теорій та результатів кримінологічних досліджень

визначається найбільш оптимальний підхід до визначення структури вказаної особи.

Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю [1]. У свою чергу органи, на які покладений обов'язок боротьби з насильством у сім'ї, перш за все, повинні вчиняти заходи, спрямовані не тільки на боротьбу з уже вчиненим фактом, а й застосовувати спеціальні заходи, спрямовані на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні зазначених дій, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї [2, с. 77].

Питання щодо запобігання вчиненню правопорушень досліджуються наукою кримінологією. Вважаємо, що під час вивчення особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, необхідно скористатись науковими здобутками та напрацюваннями вчених-кримінологів. Зазначені вчені вказують, що діяльність із запобігання правопорушенням повинна базуватись на прогнозуванні та плануванні заходів боротьби з нею [3, с.165]. У свою чергу цьому передує діяльність з виявлення причин та умов правопорушень; виявлення та вивчення особи, яка вчиняє правопорушення, прогнозування її протиправної поведінки. Здійснення таких напрямів діяльності є запорукою успішного застосування заходів запобігання правопорушенням цього виду.

Дослідження особи, яка вчиняє адміністративні правопору-

шення, пов'язані з насильством в сім'ї, складна та доволі кропітка праця, оскільки під час складання портрета адміністративного правопорушника використовуються методи збору та обробки інформації, характерні не тільки для науки адміністративного права, а й для наук кримінально-правової, соціологічної та психологічної спрямованості, які формують ознаки особи, що входять до певної складової елементів структури в цій сфері.

З метою розуміння особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, необхідним є визначення поняття структури та її значення у дослідженні в цій сфері.

Згідно із філософським словником структура визначається як сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують збереження його основних властивостей під час різних зовнішніх і внутрішніх змін [4, с. 267]. У свою чергу, ми повністю підтримуємо точку зору І. В. Боднара, який зазначає, що питання про структуру особи правопорушника має не тільки наукове, а й практичне значення, оскільки є необхідною передумовою для успішної розробки і правильного вирішення цілої низки кримінально-правових (в нашому випадку адміністративно-правових) і кримінологічних завдань, які обумовлюють її актуальність і виражаються в наступному: на основі структури особи правопорушника повинно бути правильно і достатньо повно визначена сукупність даних, що характеризують правопорушника; структура особи правопорушника дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язок різних обставин, що характеризують правопорушника, їх роль у вчиненні правопорушення, вплив на суспільну небезпеку особи правопорушника; структура особи правопорушника є науковою базою для розробки типології і класифікації правопорушень, що, в свою чергу, дає можливість пра-

вильно вибрати з усієї сукупності запобіжних заходів найбільш оптимальний в певному конкретному випадку [5, с. 68].

Досліджуючи питання структури особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, необхідно пам'ятати, що кримінологія не охоплює увесь комплекс структурних компонентів особи. А. І. Долгова зазначає, що кримінолог вивчає злочинність і злочинців у рамках так званого часткового детермінізму, коли розкрито детермінант свідомо неповно з погляду філософії, всіх наук про людину і суспільство. Повнота тут відносна, прив'язана до предмета і методів кримінології [6, с. 280]. Саме точка зору зазначеного автора вказує на те, що під час розгляду структури особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, слід звернути увагу на специфічну особливість останньої, тобто риси, які утворюють структуру особи, схильні до значних змін в процесі змін детермінантів правопорушень. Це дозволяє дійти висновку, що особа, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, не є чимось постійним та незмінним і повинна розглядатися як динамічна функціональна структура.

Єдиного підходу вчених-кримінологів до питання структури особи правопорушника не існує. Різні кримінологічні школи та окремі вчені окреслюють свої специфічні складові структури особи правопорушника. Прикладів таких класифікацій багато, тому в статті наведемо тільки деякі з них.

Н. Ф. Кузнецова зазначає, що структурно людина складається з трьох основних підсистем: 1) соціальний статус особи, тобто належність особи до того або іншого класу (соціального прошарку) і групи із соціально-демографічною характеристикою (стать, вік, освіта, сімейний стан та ін.; 2) соціальні

функції (ролі) особи, що включають сукупність видів діяльності особи як громадянина, члена трудового колективу, сім'янина тощо; 3) етично-психологічна характеристика, яка відображає ставлення особи до соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій [7, с.117].

Інший підхід до питань складових структури особи правопорушника пропонує С. М. Іншаков, який в описі особових властивостей спирається на найбільш просту і загально визнану, на його думку, класифікацію, згідно з якою всі якості особи можна розділити на три групи: соціально-психологічні; психофізичні; соціально-демографічні [8, с. 43].

Більш розширену класифікацію наводить І. М. Даньшин. Він вважає, що ознаки особи злочинця слід класифікувати за такими групами: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; психічні відхилення й аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості [9, с. 60].

Незважаючи на ґрунтовність запропонованої І. М. Даньшином класифікації, вважаємо, що найбільш оптимальною є класифікація, яка зазначена А. І. Долговою, відповідно до якої особові властивості правопорушника поділяються на такі категорії: соціально-демографічні ознаки; кримінально-правові ознаки; соціальні вияви в різних сферах життєдіяльності (соціальні зв'язки); етичні властивості; психологічні ознаки; фізичні (біологічні) характеристики.

До соціально-демографічних ознак слід віднести соціальне походження, соціальний стан, професію, спеціальність, матеріальний стан, житлові умови, дані про сімейний стан.

Кримінально-правові ознаки особи правопорушника включають, в першу чергу, дані про закін-

чений злочин, про його мотиви і характер, про колишні судимості, про одноосібний або груповий характер злочинної діяльності, про роль у ній (організатор або рядовий співучасник).

Соціальні зв'язки характеризують приналежність правопорушника до певних соціальних груп, його взаємини і взаємодію з іншими людьми (друзі, знайомі, коло спілкування), установами і організаціями (партійність, членство в різного роду неформальних об'єднаннях), у сімейній, професійній (навчальній), побутовій сферах людської життєдіяльності.

До етичних властивостей особи належать моральні принципи, погляди, переконання, оцінки, життєві очікування і прагнення, ціннісні орієнтації індивіда.

Психологічні ознаки включають інтелектуальні, вольові й емоційні характеристики особи. До цієї категорії також належать особливості характеру, темпераменту, здібностей, а так само й інші психічні властивості і стани індивіда.

Біофізіологічні характеристики об'єднують такі ознаки, як стать, вік, особливості фізичної конституції, стан здоров'я та ін. [6, с. 281-291].

Розвиваючи вказану вище класифікацію під час дослідження особи правопорушника представниками Київської кримінологічної школи, наводять таку класифікацію ознак особи правопорушника: соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, кримінально-правові ознаки, морально-психологічні ознаки [10, с. 132; 11, с. 87-92; 12, с. 67-68].

Деякі вчені кримінально-правові ознаки замінюють кримінально-виконавчими, які складаються з кримінально-правових та кримінально-виконавчих (ознаки, які характеризують особу під час виконання та відбування кримінального покарання) [13, с.73; 14, с. 41]. Проте така класифікація стосується осіб, які вже раніше вчинили зло-

чини та відбували кримінальні покарання, а тому застосування такої класифікації значно звузить об'єкт нашого дослідження.

Отже, слід зазначити, що найбільш оптимальна класифікація ознак особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, запропонована представниками Київської кримінологічної школи. Розглянемо їх більш детально.

1. Соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї: стать, вік, освіта, наявність професії, наявність соціальних зв'язків, матеріальний стан тощо.

Проведений аналіз наукових доробок у галузі дослідження особи правопорушника, який вчиняє дії, пов'язані з насильством у сім'ї, та аналіз матеріальних проваджень, вироків суду дає змогу визначити загальний портрет особи, яка вчиняє правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї. А саме переважну кількість таких правопорушників вчиняють чоловіки (80-85,0%) віком від 25 до 29 років (50-55%), 30-49 років (25-30%) здебільшого одружені; найчастіше це особи з невисоким освітнім рівнем; переважають жителі міст, значно менше жителів сіл та інших невеликих населених пунктів; особи, які мають постійне місце проживання; переважна більшість їх є фізично здорові люди.

2. Соціально-рольові ознаки, які характеризують становище особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, в ієрархії засуджених, формальних та малих неформальних групах.

Понад 60 % осіб, які вчинили правопорушення в сім'ї, за соціальним станом належать до робітників; кількість службовців серед осіб, які вчинили зазначені правопорушення, не перевищує 10 %.

Стосунки в малих неформальних групах характеризуються агресивним ставленням до подружжя (близько 75%), проте ставлення до батьків та дітей у переважній більшості випадків позитивне, важливу роль відіграє антигромадська установка, як готовність особи за відповідних умов мікросередовища діяти суспільно небезпечним способом для підтримки та встановлення лідерства в малій неформальній групі. У свою чергу більшість осіб, які вчиняють насильство у сім'ї, в ранньому дитинстві ставали жертвами протиправних посягань з боку членів родини.

3. До кримінально-правових ознак осіб, які вчиняють адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, слід віднести мотиви правопорушення, характер та спрямованість посягань, одиночний чи груповий характер протиправної діяльності, рядова чи роль організатора у разі групового протиправного посягання, стаття Адміністративного чи Кримінального кодексів України тощо.

Характер протиправних дій одноособовий, відсоток осіб, які вчиняють насильство в сім'ї в складі групи, незначний. Серед осіб, які вчинили злочини, пов'язані з насильством у сім'ї, значний відсоток (близько 70%) тих, щодо яких раніше застосовувались засоби адміністративного стягнення і впливу за різні правопорушення. Дві третини

із зазначеної категорії осіб раніше були засуджені, половина з яких мала дві або більше судимостей. Приблизно половина з них раніше були засуджені за злочини, що були вчинені в сфері сімейно-побутових відносин (хуліганство, завдання тілесних ушкоджень). Характер умислу спонтанний, не більше ніж у 10% випадках злочини заздалегідь підготовлювалися.

Специфічними є і мотиви вчинення правопорушень у сфері сімейних відносин, а саме: помста, особиста ворожість, ревності, хуліганські спонування.

4. Морально-психологічні ознаки осіб, які вчиняють адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї. До них слід віднести: світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, емоційні особливості, вольові ознаки, психічні аномалії, рівень потреб.

Особам, які вчиняють правопорушення у сфері сімейних відносин, властиві такі негативні риси, як: брутальність, егоїзм, ревності, нестриманість емоцій, безтактність, нездорова прискіпливість до дрібниць, черствість стосовно подружжя чи дітей (особливо тих, які не є біологічними) тощо, через що вони не вмюють діяти в стресових, конфліктних ситуаціях і часто знаходять найбільш вдалий, з їхньої точки зору, вихід з них за допомогою застосування фізичного насильства.

У четвертій частини злочинців були виявлені психічні відхилення, які найчастіше є наслідком алкоголізму і впливають на характер та інтенсивність злочинної поведінки. Саме сім'ям осіб, які вчинили насильницькі правопорушення в сфері сімейно-побутових відносин, у першу чергу, властиві систематичне пияцтво, бійки, скандали.

Отже, в статті було визначено загальний портрет особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї. Проте вважаємо, що з метою якісної організації запобігання зазначеному негативному явищу необхідним є більш глибоке дослідження особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, у зв'язку з тим, що насильство в сім'ї слід розглядати як фізичне насильство в сім'ї, сексуальне насильство в сім'ї, психологічне насильство в сім'ї, економічне насильство в сім'ї [15]. На нашу думку, це доволі специфічні, а іноді й діаметрально протилежні напрями протиправної діяльності, що потребують окремого дослідження.

Саме детальне вивчення ознак особи, яка вчиняє адміністративні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, повинне бути враховане у прогнозуванні індивідуальної протиправної поведінки та під час планування заходів щодо запобігання вказаних негативних проявів. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України / Верховна Рада України / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>
2. Шамрук Н. Б. Органи внутрішніх справ як суб'єкти протидії насильству в сім'ї / Н. Б. Шамрук / Проблеми правотворчості очима науковців : зб. матеріалів міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 1-2 листопада 2011р.) : у 2-х ч. – Одеса : Причорноморська фундація права, 2011. – Ч. 2. – С. 77-78.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика / [Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів] / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – 712 с.
4. Аверинцев С. С. Философский энциклопедический словарь / С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
5. Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. В. Боднар. – Х., 2012. – 244 с.
6. Долгова А. И. Криминология : учеб. для юрид. вузов / А. И. Долгова. – М. : Инфа-норма, 1999. – 374 с.
7. Іншаков С. М. Криминологія / С. М. Іншаков. – М. : Юриспруденція, 2000. – 432 с.
8. Кузнецова Н. Ф. Криминология : учеб. / Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковский. – М. : Изд-во БЕК, 1998. – 566 с.
9. Криминологія: загальна та особлива частина [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисоєд ; за ред. проф. І. М. Даньшина. – Х. : Одіссей, 2007. – 280 с.
10. Джужа О. М. Криминологія : навч.-метод. посіб. / За ред. О. М. Джужі [та ін.]. – К. : Атіка, 2003. – 400 с.
11. Іванов Ю. Ф. Криминологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К. : Вид. Паливода, 2006. – 264 с.
12. Батиргарєєва В. С. Криминологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло / В. С. Батиргарєєва. – Х. : Одіссей, 2003. – 256 с.
13. Боднар І. В. Криминологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. В. Боднар. – Х., 2012. – 244 с.
14. Богатирьов І. Г. Криминально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки [моногр.] / І. Г. Богатирьов, С. В. Царюк. – Вид-во «Чернігівські обереги», 2010. – 210 с.
15. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-метод. посіб. для спеціалізованого курсу / ОБСЄ / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine/93319?download=true>